

Zaprimljeno: 27.09.2014.

Pregledni članak

UDK: 159.9

MLADI KAO RIZIČNA SKUPINA

Olivera Pavićević

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Beograd

SAŽETAK

U radu je analiziran odnos koncepta rizika i mladosti kao životnog doba koje rizik uključuje kao inherentno svojstvo. Proces sazrijevanja podrazumijeva rizik, a on je na različite načine u odnosu s društvenim i kulturnim konceptom rizika koji je svojstven, kako stvarnosti kasnog kapitalizma, tako i političkim i ideološkim ekspertizma koje teže njime upravljati. Diskurs rizika često se pojavljuje u javnosti kao negativan, uznemirujući i opominjući stav prema mladima označavajući ih kao kategoriju u nevolji. Istaknute su sličnosti i razlike koje postoje u društvima razvijenog Zapada i postsocijalističkim društvima. Analiza rizičnog ponašanja i koncepta rizika uključuje i kulturnu kriminologiju koja antisocijalna ponašanja i kaznene prakse sagledava u kontekstu identitetskih promjena i kulturnih simbola koji su simptom dubokih društvenih promjena u postmodernom društvu.

Ključne riječi: *rizik, mladi, čimbenici rizika, rizična ponašanja, kasni kapitalizam, postsocijalizam*

UVOD

Period mladosti podrazumijeva proces sazrijevanja koji je na više načina povezan s rizikom. Status rizika u životima mladih ljudi može se tumačiti kao turbulentnost specifična za to životno doba, ali i kao dio društvenog diskursa rizika. “Kapacitet za nošenje s rizikom” predstavlja nejednako distribuirane životne šanse u nadilaženju unutrašnjih i vanjskih čimbenika rizika s kojima se suočava mlada osoba. U tom smislu, mogu se prepoznati posebni segmenti populacije mladih¹, kao “mladi u riziku” koji u aktualnim okolnostima imaju manju vjerojatnost razvoja i odrastanja u odgovorne odrasle ljude (Dryfoos, 1991).

Rizici se odnose na potencijalne prijetnje dobrobiti koja ima mnogo dimenzija jer obuhvaća fizičku i psihičku sigurnost, socijalnu i ekonomsku sigurnost, kao i zdravlje u najširem smislu te riječi. Konstrukt rizika može se analizirati na najmanje tri razine. On uključuje stanje rizika ili rizičnu situaciju, rizična ponašanja - preuzimanje rizika i stvaranje rizika i, na kraju, percepciju rizika koja može biti individualna i društvena. Svaki od ovih elemenata predstavlja višeslojni istraživački problem koji zahtijeva pažljiv analitički pristup.

Iskustva mlade osobe koja povećavaju šanse za rizično ponašanje nazivaju se čimbenicima rizika i oni se mogu naći u individualnim karakteristikama, obiteljskom životu, školi, zajednici, i u vršnjačkim odnosima. Postoji rasprostranjeni dojam da se današnja mladež suočava s ozbiljnijim i kritičnijim rizicima nego bilo koja prethodna generacija. Rezultati pokazuju porast adolescencijom izazvanih problema u proteklih 25 godina, koji pogađaju i dječake i djevojčice, sve socijalne klase i sve tipove obitelji (Collishaw i sur., 2004).

Problematicni aspekt odrastanja dovodi do ambivalentne društvene percepcije mladih u kojoj se oni doživljavaju i kao dragocijeni društveni resurs, ali i kao ugrožena i opasna kategorija. S time u vezi, treba imati u vidu da su javni diskursi često koristili mlade kao barometar kojim se mjeri društveno zlo i uspostavlja socijalna kontrola. Rizična

¹ To su mladi koji rastu u okruženju visokog rizika kao što su siromaštvom i ratom zahvaćene zajednice, koji dolaze iz obitelji u kojima su prisutni alkoholizam i narkomanija, fizičko i seksualno zlostavljanje, mentalne bolesti.

ponašanja mladih nisu generator društvenog kaosa i nereda, kako se to može tumačiti u duhu “moralne panike”, već se ona pojavljuju kao posljedica izmijenjenog socijalnog i kulturnog okruženja u kome je rizik postao neizbježna činjenica svakodnevnog života.

Razumijevanje rizičnog ponašanja mladih ljudi mora početi od činjenice da su oni akteri vlastitih života koji slijede izabarane putanje u okviru postojećih socijalnih, materijalnih, kulturnih i relacijskih svijetova. U skladu s time, u analizi koncepta rizika mora se uvažiti višeslojnost koja mu je svojstvena. Rizik može biti rezultat mnogih i različitih čimbenika koji se mogu promatrati odvojeno i u interakciji, ovisno od istraživačkog cilja. Rizik je dio psiho-dinamičkog tranzicijskog procesa sazrijevanja koji podrazumijeva potragu za identitetom, a ona često uključuje ispitivanje i pomicanje granica dopuštenog. Rizik može biti posljedica različitih tipova deficita (socijalnih, materijalnih, obiteljskih), isto kao što može biti rezultat dominacije kulturnih vrijednosti koje promovira materijalistička kultura kasnog kapitalizma. Pitanje u kojoj su mjeri mladi pogođeni rizikom podrazumijeva razotkrivanje kompleksnog odnosa u kome se prepliću struktura moći, refleksivna individualizacija, determinizam socijalne strukture i mogućnosti mladih da u njih budu adekvatno uključeni (Sharland, 2005). Problematiziranje i preispitivanje razlike između normalnog i nenormalnog, prihvatljivog i neprihvatljivog, u osnovi, sadrži pitanje kulturnog identiteta koji se mora tražiti izvan dogmi starih, ali i novih ideoloških svijetova u dinamici postojećih resursa, odnosa i rizika.

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se osvijetle neki aspekti tog odnosa, prije svega na relaciji percepcije mladih kao žrtava rizika ili mladih kao izazivača rizika. Ambicija da se odgovori na ovo složeno pitanje podrazumijeva mnogo šire istraživanje i nadilazi mogućnosti jednog rada, ali ovaj pokušaj se sastoji od utvrđivanja smjernica na osnovi kojih se mogu kreirati adekvatne preventivne strategije, procedure i politike zasnovane na razumijevanju suvremenog značenja rizika kod mladih.

ADOLESCENCIJA I RIZIK – TEORIJSKA POLAZIŠTA

Prvu formalnu teoriju adolescencije dao je Stanley Hall (1904) koji se smatra ocem znanstvenog proučavanja adolescencije. Autor je adolescenciju smatrao razdobljem „oluje i stresa“ koje je bremenito kontrastima i promjenama raspoloženja i emocija, sukobima i povlačenjima. Hall je pokrenuo perspektivu deficita opisujući novu razvojnu fazu kao turbulentni period u kome se pokreću gotovo „zli impulsi“ na koje društvo treba odgovoriti iz aspekta pristojnosti, morala i edukacije. To je početak koncipiranja adolescencije kao uznemirujuće životne faze, ranjivog perioda, u kome se pojavljuju negativizam, introvertiranost i pobuna (Gessell, Ilg i Ames, 1956).

Uprkos velikom značaju u proučavanju adolescencije mnoge od ovih ideja su odbačene kroz vrijeme. Pretpostavka o burnoj adolescenciji je po mišljenju Alberta Bandure (1964) pretjerana, njome društvo etiketira svoju mladež kao „tinejdžere“ očekujući od njih da budu buntovni, nepredvidivi, neuredni i divlji. Ta slika se pojačava kroz medijsku reprezentaciju stvarajući kulturna očekivanja koja usmjeravaju adolescente ka ulozi buntovnika. Društvo očekuje da adolescencija bude period radikalne napetosti i riskira „samoispunjavanje proročanstva“ (Bandura, 1964, 224). Autor ističe da je utjecaj puberteta na ukupni razvoj posredovan drugim promjenama i da je iskustvo adolescencije pod velikim utjecajem društvenog i kulturnog okruženja.

Kulturni kontekst u psihološkom razvoju adolescenata od posebnog je značaja u procesu formiranja identiteta. Taj proces se, prema Eriksonu, odvija kroz cijeli život, prolaskom ličnosti kroz određene faze razvoja, koje su praćene krizama identiteta. Od osam stupnjeva psiho-socijalnog razvoja, peti ima izuzetno mjesto u razvoju identiteta u kome je zadatak osobe stjecanje jedinstvenosti i posebnosti vlastite ličnosti. Pojednac koji je stekao osećaj vlastitog identiteta ima doživljaj kontinuiteta između onoga što je bio nekada, što je danas i onoga što zamišlja da će biti. Identitet, mada podrazumijeva kontinuitet i stabilnost, nije nešto apsolutno, statično, nepromjenivo, već se mijenja uzrastom, iskustvom, povijesnim i društvenim promjenama (Trebješanin u Erikson, 2008). Erikson je istaknuo značaj kolektivne prostorno-vremenske dimenzije i značaj izučavanja spontanih načina na koje dijelovi modernog društva utječu na ostvarivanje djelotvornog kontinuiteta odgajanja djece i ekonomskog razvoja (Erikson, 2008).

Cijeli spektar procesa socijalizacije koji se odvija u društveno organiziranom kontekstu u suodnosu je s individualnim karakteristikama osobe u razvoju, a razumijevanje procesa razvoja mora uvažiti promjenu koja vremenom mijenja i individu i socijalnu sredinu. Temeljem toga, multidisciplinarna perspektiva je neophodna i neizbježna (Jessor, 1993). Ekološke i kontekstualne teorije vide razvoj djeteta kao kompleksni sustav odnosa. Razvoj se u okviru teorija sustava definira kao konstrukt različitih utjecaja ekoloških karakteristika, društvenog konteksta i osobnih obilježja pojedinaca u razvoju. Teorija polja Kurta Lewina (1951) uvodi „psihološku ekologiju“ u kojoj je psihološka sredina, razdvojena, ali interaktivna sa socijalnom i fizičkom sredinom. I osoba i sredina su diferencirani sustavi odijeljeni prostorima ograničenim granicama različitog stupnja propustljivosti koje su u dinamičkom odnosu, pri čemu se osoba može promatrati kao složen energetska sustav (Todorovski, 2003, 38). Utjecaj „stranog okvira“ ili nepsihološkog okruženja izučavaju druge discipline, kao što su sociologija, antropologija, ekonomija i dr.

Na pionirski rad Kurta Lewina oslanja se Bronfenbrennerova teorija o „zajedničkoj funkciji“ koja je sazdana od više različitih slojeva čineći multi-sustav čimbenika koji utječu na razvoj djeteta. Proces u kome interakcija osoba-kontekst-vrijeme predstavljaju zajedničku funkciju čini da su karakteristike pojedinaca izvor i proizvod razvoja, a što je najvažnije, pokušaji da se utječe na dinamiku tih procesa, također, utječu na razvoj. Promjene tijekom vremena i promjene u okruženju predstavljaju dio ekološke tranzicije i imaju značajnu ulogu u „očekivanjima ponašanja“ (Bronfenbrenner, 2005, 53). Na primer, tehnološke promjene i izloženost mladih tehnologiji unose čitav niz značajnih promjena u privatnom i školskom okruženju o kojima treba voditi računa u obrazovnim programima.

Različiti razlozi ukazuju na to da je razvojna psihologija evoluirala do faze u kojoj se multidisciplinarni pristup ogleda u složenim istraživačkim poduhvatima koji uključuju timove suradnika rukovođenih interdisciplinarnim teorijskim okvirima, mapirajući različite primjene i postavke u kojima se adolescencija odvija. Posebno kada su u pitanju adolescenti s rizičnim ponašanjem uvažava se „mreža uzročnosti“ sazdana od osobnih, socijalnih, kulturoloških i institucionalnih razina. Akumulacija znanja o adolescentnom rizičnom ponašanju u proteklim desetljećima pokazuje neadekvatnost upornih objašnjenja

koja su fokusirana na jednu varijablu, kao što je samopouzdanje, urbani ambijent, ličnost, životna sredina ili genetska dispozicija (Jessor,1993). Složenost adolescentnog razvoja iziskuje složenost teorijskog pristupa.

MLADI I RIZIK U SPEKTRU KULTURNE KRIMINOLOGIJE - UNUTARNJA I VANJSKA TRANZICIJA

Složena problematika adolescentne tranzicije varira u različitim povijesnim i kulturnim kontekstima. Ovom prilikom ćemo izdvojiti tri adolescentna stanja koja se u interakciji s globalnom potrošačkom kulturom pojavljuju kao ishodište visokog stupnja rizika u postmodernim i postranzicijskim društvima.

Prvo bi mogli označiti kao *isključenost*. Tinejdžeri laviraju između želje da se oslobode svojih roditelja (moćnih staratelja) i želje da o njima i dalje ovise. Blos je popularizirao ideju o drugoj individuaciji u kojoj se osoba napreže postići što veći stupanj nezavisnosti i ostvariti svoje jedinstvene atribute i posebne potencijale – jer „rezultat adolescencije je ego“ (Blos, 1962, 136). U zapadnim društvima adolescencija je transformacija koja podrazumijeva isključenje (odvajanje) kroz rituale koji nisu jasno definirani. Ruth Benedict (1938) je uočila da mnoga tradicionalna društva pružaju progresivni skup koraka koji vode mlade ka ulogama i odgovornostima odraslog doba, dok u zapadnom društvu postoji diskontinuitet između onoga što očekujemo od djece i onoga što očekujemo od odraslih, naročito u vezi s inicijativom (Larson, 2000). Privremena isključenost nosi čimbenike rizika i stanje kolebljivosti u odnosu na prethodnu „povezanost“ koja treba završiti uspješnim „fiksiranjem“ u odraslost. Kulturni kontest se pojavljuje kao vrlo bitan, prije svega, određujući širu definiciju identiteta i osjećanja sebe u adolescenciji. Odvajanje od prijašnjeg zajedničkog životnog prostora (zone ugone) ili pak, privremeno isključivanje, praćeno je ulaskom u novi kulturni prostor u kome se „ja“ definira kao kulturni konstrukt. U tom procesu česte su identifikacije s idolima koje mogu stajati na putu razvoja osobnog identiteta. U duhu ponovnog prizivanja metafore o „olujima i stresu“ kulturni i rodni kontekst postaju mjesto u kome se odvijaju negativne identifikacije i traže uzroci seksizma, nasilja i rizičnog ponašanja. Erikson je smatrao da je formiranje negativnog identiteta ishod razvoja identiteta u kome umjesto „gubitka

identiteta adolescent osvetnički iz očaja bira identitet izopačeno zasnovan na svim onim identifikacijama i ulogama koje su u kritičnim fazama razvoja jedinke predstavljene kao najnepoželjnije, opasne, a ipak kao najrealnije. Negativni identitet označava doživljaj svojih suštinskih karakteristika ličnosti kao loših ili bezvrijednih, a sebe kao opasnog, zlog, nemoralnog ili inferiornog stvorenja” (Erikson, 2008, 18).

Međutim, moralna i senzualna atrakcija u činjenju zla, uzbuđenje i zadovoljstvo prijestupa, traganje za granicama, ushićenje zbog bezobzirnog razaranja, predstavljaju ilustracije „emocionalnosti“ kaznenog djela koje Katz stavlja u fokus analize antisocijalnog ponašanja kao izvora superiornosti (Katz, 1988). Emocionalna stanja kao što su poniženje, arogancija, podsmijeh, cinizam, ali i zadovoljstvo i uzbuđenje čine negativno i kriminalno iskustvo nositeljima magije i mistike koja omogućuje mladim ljudima da postanu moćniji akteri svog i društvenog života. „Ludička kvaliteta“ samog čina uključuje spontanost, kaos i hedonizam koji se prema sramoti uhićenja odnose s pozicije prkošenja rutini i monotoniji svakodnevnog života. „Osjećaj superiornosti“ za Katza predstavlja izvor ponosa i loše reputacije kao znaka pripadnosti paralelnom i posebnom svijetu odabranih. Potraga za uzbuđenjem i senzacijom ne isključuje motiv stjecanja financijske koristi, ali najveća dobit se sastoji u stjecanju ugleda negativca, točnije personalnog osnaživanja u odnosu na konvencionalnu društvenost. Povezivanje kriminalnih radnji, kriminalnog identiteta i estetike čini “alternativnu devijantnu kulturu” (Katz, 1988) u kojoj se simboli i značenja kriminaliteta uključuju u stilove kolektivne prakse (subkultura motociklista, tetovaže, grafiti). Mnogi slučajevi problematičnog ponašanja sve se manje opisuju kao reakcija na obiteljski stres, emocionalne smetnje ili spoznaje prilagođavanja, već kao odsustvo angažmana u pozitivnom životnom putu. Visoke stope dosade, otuđenja i isključivanja nisu znaci (u većini slučajeva) psihopatologije, već nedostataka u pozitivnom razvoju (Larson, 2000).

Drugi fenomen koji možemo označiti kao rizičnu točku adolescencije u specifičnom kulturnom kontekstu je formiranje *napuhanog i neuravnoteženog ega*. Nestabilnost samopoštovanja adolescenata koje se gradi kroz oštru konkurentsku borbu kapitalističkog tržišta povezano je s principima zapadne kulture - materijalizmom, kompeticijom, individualizmom, odnosno prihvaćanjem nejednakosti kao zasluga koje se ostvaruju na

tim principima (Hagan i sur., 1998; Bohenske, 1998). Popularna upotreba psihoanalitičkog pojma ega temelji se na specifičnom shvaćanju realnosti određenoj prema principu zadovoljstva. To znači, dobro je ono što se osjeća kao dobro u datom trenutku i to s izrazito individualističkog polazišta. „Dobrim se smatra to što osoba može ostvariti nešto izigravajući zakon (u mjeri u kojoj je on nametnut) i izigravajući super ego (u mjeri u kojoj on uzrokuje nelagodnost)“ (Erikson, 2008, 58). Tako definiran ego označava neprikladno i gotovo neopravdano samopoštovanje. „Infantilni impulsi u kulturnim obrascima“ podupiru formiranje kolebljivog i napuhanog ega koji se ne može potvrditi u praksi, te anksioznost i nelagoda izazivaju osjećanje beznađa, „glad za stimulacijom“, i forme depresivnosti u obliku „biti prazan i biti loš“. Vrijednost života i pitanje financijske, emocionalne i fizičke sigurnosti određeno je statusom i imidžima koje neprestano emitiraju marketinška industrija i masovni mediji. Društvena praksa konzumerizma predstavlja “bolest beskonačnih aspiracija” izbacujući individuu iz uporišta koja osiguravaju kolektivne moralne granice, gurajući ga u anomiju - stanje u kome nema normi, u kome su ugroženi njen integritet i oslonac od vitalnog značaja za opstanak zajedničkog društvenog života (Durkhiem, 1992, 1984 prema Hall, Winlow i Ancrum, 2008). Približavanje vrijednosnog sustava tipičnog za kriminalnu subkulturu vrijednostima dominantne kulture nastaje kao posljedica dominacije etike neoliberalnog kapitalizma i estetike konzumerističko-materijalističke kulture. Luksuzna potrošnja, odsustvo društvenosti, hijerarhijski poredak, pad solidarnosti, nemoralnost, anti-socijalna forma društvene različitosti čine “prokleti udio” kriminalne subkulture u vladajućoj materijalističkoj kulturi (Pavićević, 2013a). Ona dovodi do gubitka kontrole u područjima svakodnevnog života, ali i na razini individualne svijesti.

U kulturnim obrascima koji su dio šireg društvenog i kulturnog angažmana u proizvodnji identiteta mladih kriminal ima značajan udio. Novi marketinški poredak dijeli njegove najznačajnije vrijednosti kao što su nepredvidljivost, izuzetnost izražena kroz ekstravaganciju i pomodnu estetiku, mačizam, rizik, hazard i popularnost. Nigdje ove tendencije nisu izražene kao u suvremenoj kulturi mladih. Zločin se “pakira” i reklamira mladima kao romantičan, uzbudljiv, kul i moderan kulturni simbol. U okviru potrošačke kulture, zločin je estetiziran, a time je i naše iskustvo kriminala prije svega estetsko, to jest, naše kolektivno iskustvo kriminala dato nam je putem masovnih medija. Ovo ne

znači jednostavnu uzročnu vezu između slika nasilja i kriminala u potrošačkoj kulturi suvremenog kriminaliteta mladih, ali je razlika između predstave kriminaliteta i traganja za uzbuđenjem, posebno u kulturi mladih ekstremno zamagljena (Hayward, 2002).

“Snažnom ego i identitetu nije potreban bilo koji pokušaj umjetnog napuhavanja; u stvari, imun je na to. On ima tendenciju testirati ono što se osjeća kao stvarno, ovladati onime što je djelotvorno, razumijeti ono što se pokaže neophodnim, uživati u svemu što je bitno i iskorijeniti ono što je morbidno. Istovremeno, ego teži stvaranju snažnog uzajamnog podržavanja s drugima u grupnom ego, koji će prenijeti svoje nasljeđe sljedećoj generaciji” (Erikson, 2008, 60). Međutim, u heterogenom globalnom svijetu, koji je fluidan i bez reda, s mnoštvom kulturnih vrijednosti poništeni su mnogi tradicionalni izvori samopoštovanja i visoke samoprocjene. U njemu ne postoje unaprijed konfigurirani radni zahtjevi, osnovni životni smjer i životne odluke, te adolescenti moraju razvijati motivaciju za kreiranje reda, značenja i akcija izbjegavajući polja loše strukturiranih izbora (Larson, 2000).

Globalizacijom povećani individualizam proširuje granice socijalizacije i povećava raspon individualnih razlika kojima se dopušta izraz (Arentt, 1995). Time se pojačava “oluja i stres” i u životnim i u međugeneracijskim sekvencama, posebno kada je riječ o tradicionalnim društvima. To nas dovodi do treće potencijalno rizične karakteristike adolescencije koja se pojavljuje na relaciji *kontinuitet - diskontinuitet*. Promjene u kasnoj moderni mijenjaju tradicionalne, i jednom za uvijek, date putanje u građenju životnih karijera. Odnos novih i brojnijih mogućnosti, ali i novih ograničenja, balansira između svojevrstne slobode u odnosu na tradicionalne putanje sazrijevanja, ali i pojačanog osjećanja nesigurnosti. Životne putanje više nisu određene usvajanjem ritmičkog obrasca prijelaza iz adolescencije u zrelost koja podrazumijeva tijek iz procesa obrazovanja u proces rada, već te putanje u svojoj neizvjesnosti i riziku postaju stalni proces donošenja odluka kroz smjenjivanje identitetskih sekvenci. Mlad čovek je odgovoran za svoju sudbinu koja je prvenstveno određena rezultatima koje može postići na promjenjivom tržištu rada. Neizvjesnost karijere zahtjeva menadžment upravljanja rizikom (risk management), kao i stalne promjene u raspoloživim sposobnostima, znanjima i samopouzdanju koji mogu donijeti pobjedu na tržištu rada nove ekonomije. No, iako samo-reprezentacija, samopouzdanost i fleksibilnost postaju presudni elementi

ostvarivanja životnih šansi u kasnom kapitalizmu, promjene koje su se dogodile nisu osporile nejednakosti koje se odnose na mogućnosti stjecanja traženih znanja i vještina (Pavićević, Kron i Simeunović Patić, 2013).

Potreba za osjećanjem kontrole i samoaktualizacije u vrlo nestabilnom, i u isto vrijeme kontroliranom svijetu, čini refleksivni rizik elementom različitih kulturnih i kaznenih praksi mladih (Hayward, 2002).

Racionalna logika kontrole, proračunata rutina u određivanju prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja izaziva sklonost k prijestupu, povećanu iracionalnost i emocionalnost utkane u senzualnost postmoderne robne kulture. Otuda spirala u ovaj iracionalni odgovor u kome kultura postaje mjesto za uzbuđenje i socijalno pobijanje, eksperiment, i disonanca u odnosu na racionalizaciju poteza države (Presdee, 2000). Dijalektika između traganja za uzbuđenjem, (samo) kontrolom i prijestupom uspostavlja se u društvu kasne moderne kroz različite prakse (uključujući i kriminal). Tinejdžerske kaznene prakse kao što su vandalizam, paljenje automobila, nedopuštene utrke, vršnjačko grupno nasilje i drugi oblici ulične delinkvencije imaju značajne veze s potrebom mladenačkog samoizražavanja kojim se ostvaruje kontrola kroz nasilje zbog toga što su tradicionalni putevi za mladenačku stimulaciju odavno nestali (Hayward, 2002).

U sagledavanju specifičnih okolnosti kakve postoje u postsocijalističkim društvima, u koje spadaju i društva u regiji (bivše republike SFRJ), mora se uvažiti diskontinuitet izazvan temeljnim promjenama kojima su pogođeni svi segmenti društva, pa i mladi. U dinamici ideoloških i kulturnih promjena postsocijalističkih društava izmjenjeno je, kako značenje, tako i odnos društva prema mladima (Tomanović i sur., 2012). U komunističkoj propagandi mladi su proglašavani za prvu generaciju besklasnog i prosperitetnog društva, to je vrijeme u kome su mladi u većoj mjeri ovisili od recipročno isprepletenih sustava paternalizma, državne brige i roditeljske podrške u uvjetima ograničenih izbora u većini životnih aspekata (Walker i Stephenson, 2012). Osjećaj socijalne sigurnosti u sferi osnovnih potreba koje se prije svega odnose na obrazovanje i zapošljavanje bio je dio interakcije između međusobno isprepletenih sustava paternalizma državne brige i zaštite od strane roditelja. Ovaj sustav je razvio krajnju ovisnost mladih od države i obitelji u procesu ostvarivanja društvenog statusa. Kao rezultat dominantne ideologije jednakih šansi

aspiracije mladih su puno manje ovisile od strukturne pozadine nego u zemljama Zapadne Europe. Utjecaj države je bio dominantan u procesu rješavanja proturječnosti između težnji mladih i mogućnosti njihove realizacije u procesu socijalizacije (Machaček, 1998).

Ekonomске i društvene promjene iz devedesetih mlade su ljude u regiji izbacile iz čvrsto struktuiranih i kontroliranih životnih obrazaca. Dok su rizici tranzicije tjerali mlade ljude na izmišljanje fleksibilnih strategija za kretanje kroz obrazovanje, rad i slobodno vrijeme, obitelj i vršnjačke odnose, rizici individualizacije u kontekstu svakodnevnog života nastavljaju se u neizvjesnim destinacijama novog društvenog i kulturnog poretka. Umjesto linearnih jednostavnih prijelaza tipičnih za velike grupe mladih ljudi, sadašnje rute su neredovite i individualizirane na različite i često, iznuđene načine.

Fleksibilnost koja je dovela do promijenjenih i promijenjivih životnih faza mladih ljudi u posttranzicijskim društvima odvija se u uvjetima koji su generalno obilježeni ogromnim socijalnim troškovima tranzicije. Njih karakterizira pad proizvodnje i zaposlenosti, prihoda i obrazovanja, rast nezaposlenosti, siromaštva i kriminala, u pratnji sve većeg jaza između bogatih i siromašnih, rodne nejednakosti, pogoršanja zdravstvene njege i opadanja životnog standarda. Valovi društvenih prijelaza u regiji su snažno pogodili mlade ljude, a jedna od najznačajnijih posljedica reformi je slom utvrđenih propisa/pravila za neometani tijek kroz životnu fazu odrastanja. Bolni procesi restrukturiranja vrijednosnih obrazaca izmijenili su ponašanje mladih ljudi u okolnostima poremećenih obiteljskih odnosa, nezaposlenosti i popuštanja etičkih kriterija. Kolebljivost društvenih vrijednosti i normi dovodi do fleksibilizacije, ali i konfuzije prijelaza kod mladih (Wallace i Kovatchevka, 1998).

Istraživanja potvrđuju pretpostavku o „osujećenju individualizaciji“ ukazujući da su začeci individualiziranih načina života mladih osujećeni. „Na jedan način, kulturnim ograničenjima (paternalistički kulturni obiteljski obrasci koji dovode do internalizirane infantilizacije, odnosno, internalizirane inhibicije samoograničavajuće kompetencije), a na drugi načini, kontekstualnim čimbenicima koji čine strukturna ograničenja: sveobuhvatna, duboka i dugotrajna društvena kriza koja djeluje ograničavajuće na individualizaciju, njene resurse i strategije“ (Tomanović, 2004, 42). „Paternalistički infantilizam koji datira

iz socijalističkog perioda nastavlja se kroz „getoizaciju mladosti“, narcizam i infantilne oblike subkulture“ (Tomić-Koludrović, 1999, 178).

Ekonomska nerazvijenost, nizak materijalni standard i oštra polarizacija stanovništva u kontekstu nejasnih vrijednosnih orijentacija uvjetuje percepciju i preuzimanje rizika, kao i značenje rizika za mlade. Sukladno okolnostima ekonomske marginalizacije i rasprostiranja različitih vidova socijalne isključenosti, „kriminalna karijera“, „ovisnička karijera“ ili „karijera prakticiranja dokolice“ mogu postati značajne u oblikovanju adolescentne tranzicije (MacDonald i Marsh, 2005).

U potrazi za socijalnim identitetom, samoaktualizacijom i ostvarivanjem potreba uznemirenog ega mladi ljudi u regiji češće percipiraju rizik kao refleksiju negativnog. Nešto što se može nazvati „problematični kapital“ nastaje kao sinteza negativnih iskustava nevolje, nepovjerenja i cinizma. Stjecanje „problematičnog osobnog kapitala“ doprinosi ostvarivanju osporenih mogućnosti individualnog odlučivanja i kreiranja autonomnog identiteta u nepovoljnom ekonomskom, društvenom i kulturnom kontekstu. „Hijerarhija rizika“ je formirana prema kriterijima koji sudjelovanje u kriminalnim aktivnostima ne tumače kao gubitak ugleda, već obratno.

Nestabilan društveni kontekst u kome je društveni položaj adolescenta ili mlade osobe privremen ili nesiguran zbog neizvjesnosti materijalizacije životnih planova predstavlja fundamentalni čimbenik rizika u regiji. Mladi koji sazrijevaju u postsocijalističkim zemljama, u kojima se odvija ubrzano uspostavljanje zapadnih standarda privrede i društva, nalaze se u novoj situaciji neizvjesnosti koja podrazumijeva tri razine. Prva se odnosi na razinu strukturalne nezaposlenosti i nesigurnosti koja je uvedena zajedno s tržišnom ekonomijom i promjenama u institucionalnom kontekstu tranzicije u profesionalni život. Druga je povezana s biografskim očekivanjima koja pate od devalvacije tradicionalnih modela normalnosti života i zapošljavanja (odluke su individualizirane, perspektiva zbunjujuća i destandardizirana). Treća razina odnosi se na neizvjesnost doživljenu kao novu funkciju pojedinaca u postkomunističkom okruženju (Reiter, 2010). Unutrašnji i vanjski rizik povezuju biografsku neizvjesnost individualnog prijelaza u odraslost s promjenama socijalne i materijalne situacije u kojima mlada osoba stječe društveni status. Dvostruki aspekt neizvjesnosti potiče od individualnog i

socijalnog poklapanja prijelaznog stanja koji je opasan, kako za pojedinca, tako i za druge.

Adekvatan pristup mladima i riziku u postkomunističkim društvima mora prije svega uzeti u obzir postojeću kontradikciju između izražene težnje za sigurnošću nasljeđenom iz prethodnog režima, i aktualne prevage komercijalnih interesa koji ograničavaju mogućnosti javnih politika zdravlja, prevencije i zaštite mladih rješavajući ih na razini obitelji, škole i zajednice.

ČIMBENICI RIZIČNOG PONAŠANJA ADOLESCENATA

Operacionalizacija pojma rizika može biti usmjerena na predviđanje negativnih kretanja i ishoda, ili pak, na emocionalne, psihološke i ponašajne ishode „adolescentne interpretacije svijeta“ (Nakkula i Thoshalis, 2006).

Prema prvoj verziji, rizik označava skup pretpostavljenih uzročno-posljedičnih dinamika u koji je smješteno dijete ili adolescent, a koje nose opasnost od budućih negativnih ishoda. „Rizik označava situaciju koja ne mora biti trenutna (iako mi povremeno upotrebljavamo termin u tom smislu), ali se može anticipirati, kao takva, posebno u odsustvu intervencije“ (McWhriter i sur., 2012). Rizik od psihološkog stresa ne može biti izbjegnut. Složena ekologija stresora s kojima se mladi ljudi suočavaju ukida mogućnost nultog rizika. Koliko god da su životne okolnosti povoljne (dobar materijalni status, obiteljska njega, uspješno školovanje) uvijek postoje situacije koje nose rizik za mladu osobu (smrt bliske osobe, razvod, bankrot, bolest u obitelji i dr.). Bez obzira na postojeće zaštitne čimbenike stresori mogu biti razorni, ovisno od dobi, razvijenosti osobnih karakteristika i prirodnih resursa koje adolescentu stoje na raspolaganju. Posljedice takvih događaja mogu biti negativne na duži rok.

Također, treba imati u vidu, da postoje prividno dobre obiteljske i karakteristike sredine čije dublje skeniranje otkriva patološku pozadinu. Materijalno blagostanje i udobnost ne znači i neminovno prihvaćanje pozitivnih normi i vrijednosti odraslih od strane

adolescenata², a naizgled idilične obitelji mogu biti disfunkcionalne skrivajući incest, alkoholizam, emocionalno i psihološko zapuštanje djeteta (McWhriter i sur., 2012).

Poremećaji ponašanja kod adolescenata pripadnika srednje i više klase se mogu povezati s negativnim efektima konkurentske borbe roditelja u postizanju višeg materijalnog statusa, smanjenom kvalitetom i bliskošću u obiteljskim i osobnim odnosima. Glavni problemi s kojima se suočavaju mladi iz privilegiranih društvenih klasa su zloupotreba sredstava ovisnosti, anksioznost i depresija. Oni imaju pojačanu, nezdravu potrebu za prihvaćanjem od strane vršnjaka, pokazuju nedostatak bliskosti (posebno s majkom) i sklonost k izazivanju nereda (Luthar, 2003). Marano je u svojoj studiji konstatirao da adolescenti iz viših klasa, u mnogim slučajevima, imaju više problema s prilagođavanjem od vršnjaka iz nižih klasa (Marano, 2005). Njegova studija identificira roditeljsku trku za materijalnim bogatstvom kao glavni uzrok problema adolescenata. Stjecanje materijalnog bogatstva i statusa su negativno povezani s dobrobiti djece i dovode do generalno nižeg stupnja prilagođavanja i poremećaja u ponašanju (Kasser i Rajan, 1993). Obiteljska disfunkcionalnost, hladni međusobni odnosi i pritisak za postizanje uspjeha su identificirani kao glavni uzroci problema s alkoholom i zabranjenim drogama³. Roditelji igraju presudnu ulogu u ovim procesima kreirajući “otrovno sjedinjenje pritiska i izolacije” (Levine, 2006). Rizična ponašanja mladih često su motivirana “postizanjem statusa” prema delikventnoj definiciji uspjeha koja omogućuje materijalni i statusni uspjeh bez napornog rada i odricanja, uz omalovažavanje tako stečenih dostignuća (Pittman, 1985, prema Marsing, 2011). Delinkvencija imućnih mladih objašnjava se većim mogućnostima i raspoloživim sredstvima za lak pristup drogama i alkoholu (auto, novac, vrijeme) koji često nisu dostupni siromašnim tinejdžerima (Pavićević, 2013b).

² Njemačko istraživanje je pokazalo da pojedinci čiji su roditelji visoko obrazovani imaju značajno veću vjerojatnost visoko rizičnog ponašanja (Dohmen i sur.,2005).

³ *Vezivanje* (bonding) između roditelja i adolescenata je bitno i značajno tijekom adolescencije. Mnoge studije su pokazale da sigurna veza adolescenata s roditeljima ima pozitivan utjecaj na naknadna prilagođavanja adolescenata i zdrav razvoj. Ključna implikacija perspektive vezivanja je, da kada djeca odrastaju u socijalnom okruženju koje osigurava osjetljive međusobne emocionalne veze, olakšan im je put k uspješnom prilagođavanju tijekom adolescentne tranzicije (Yan Le i Lok, 2012)

U tom smislu, minimalni rizik o kome govori McWhriter, predstavlja spoj povoljne demografije, dobre obiteljske, socijalne i školske interakcije i ograničenih psihosocijalnih i sredinskih stresora. Umjereni rizik (eng. *remote risk*) podrazumijeva negativnu demografiju, smanjenu obiteljsku, socijalnu i školsku interakciju i prisustnost pojedinih stresora. Visokom riziku su izloženi adolescenti s negativnim demografskim karakteristikama, negativnom obiteljskom, socijalnom i školskom interakcijom i mnoštvom stresora (McWhriter i sur., 2012, 9). McWhriter ukazuje da su čimbenici rizika multiplikativni, mlada osoba iz siromašne ili disfunkcionalne obitelji je potencijalno duže izložena riziku od one koja u kontinuumu ne doživljava ove uvjete, posebno ako postoji dodatni velik psihosocijalni stres i individualne karakteristike koje je mogu izložiti većem riziku.

Institucionalizirane strukturne nejednakosti su evidentirane kao kompleksni, ali mjerljivi čimbenici koji određene grupe mladih stavljaju u poziciju rizika. Unatoč dramatičnim socijalnim i ekonomskim promjenama, postojeći obrasci nejednakosti, siromaštva, klase, spola i etničke razlike se reproduciraju pojačanim intezitetom (Bourdieu, 1977, Furlong i Cartmel, 1997, prema Sharland, 2005).

Međutim, kada je riječ o visokom riziku, u teoriji i praksi je već duže prisutan javni i edukativni diskurs fokusiran na „djecu i obitelji u riziku“ koji identificira siromaštvo i socijalne probleme kao presudne čimbenike koji dovode mladu osobu u rizik. Iako ovaj pristup pruža značajne mogućnosti i načine pružanja potrebnih usluga djeci i obiteljima u riziku, isključiva fokusiranost na problem deficita stvara konstrukt rizika koji je opterećen stereotipima i smanjenim očekivanjima koji vode ka predrasudama i diskriminaciji (Swadener i Lubeck, 1995; Swadener, 2010). Široko polje obrazovanja mora se pomaknuti iz postojeće tendencije „patologizacije siromaštva“ i konstrukcije djece u siromaštvu i njihovih majki kao urbanih, ili ruralnih „drugih“ (Swadener, 2010). Promatranje mladih kroz objektiv deficita zamagljuje i stavlja u drugi plan prepoznavanje i priznavanje njihovih individualnih kapaciteta, snaga i jedinstvenosti. Upozorenje koje ukazuje na ograničenost pristupa deficita osporava njegove mogućnosti u artikuliranju stavova i praksi koje promoviraju samoaktualizaciju, uspješno učenje i vedra životna očekivanja kod adolescenata iz visko rizičnog okruženja.

Društveni identitet rizika predstavlja konstrukt koji u središte stavlja disfunkcije nastale na osnovi pojedinih nedostataka (jednoroditeljske obitelji, zajednice s niskim prihodima, osobe s invaliditetom), ignorirajući institucionalne strukture nejednakosti i sustavnu analizu onoga što mlade dovodi u rizik (Pica-Smith i Veloria, 2012). Perspektiva deficita mora biti prepoznata i analizirana sa stajališta opasnosti od stereotipa koji rizik pripisuju ljudima iz marginaliziranih zajednica, kreirajući „marginalizirane identitete“. Pojačana „vjerojatnost od neuspjeha“ postaje očekivani ishod, umjesto razvijanja vjere u vlastite snage, sposobnosti i inteligenciju, kao i u smislenu budućnost za mlade iz visoko rizičnih kategorija. Teorijska perspektiva koja teži rasvjetljavanju snaga i potencijala, temelja i resursa na svim razinama, osobnom, socijalnom i institucionalnom služi kao kontrapunkt nekad prekomjerne, i često jednostrane preokupacije rizikom koja teži homogenizaciji i karikiranju onih koji su siromašni (Jessor, 1993).

Adolescentna interpretacija i tumačenje svijeta ima mnogo manje povezanosti sa „stvarnošću“ nego što je to slučaj kod odraslih (Nakkula i Thoshalis, 2006).

Specifične socio-ekonomske, fizičke i emocionalne slabosti adolescenata uz istovremenu spoznaju naraslih vlastitih snaga i mogućnosti mogu biti razlog pojačane sklonosti ka preuzimanju rizika koji se pojavljuje kao „tranzicijski izazov“. Neki autori psihosocijalnu nezrelost smatraju osnovnim čimbenikom koji dovodi do pojačnog rizika kod mladih (Steinberg i Scott, 2003). Nezrelost se ogleda u povodljivosti u odnosu na pritisak vršnjaka, stavove prema percepciji rizika, drukčijem odnosu prema budućnosti i slabijem kapacitetu u procesu samorukovođenja. Adolescent može biti kognitivno zreo u pogledu procesa donošenja odluka, ali psihosocijalna nezrelost može utjecati na ishod odlučivanja koji će ovisiti od adolescentne kalkulacije i procjene troškova i nagrada vezanih za rizični izbor.

Faza sazrijevanja dovodi do egocentrične socijalne kognicije i proizvodi osjećaj nepovredivosti koji je izvor opasnosti, ali i dio normalnog razvojnog procesa. Egocentričnost iskazana u adolescenciji može biti povezana s ponašanjem s visokim rizikom. Nova iskustva i vještine koje stječu adolescenti često smatraju jedinstvenim. Period adolescencije karakterizira introspekcija, egocentričnost i samousmjerenost, praćeni osjećanjem neranjivosti u odnosu na rizik. Percepcija nepovredivosti potiče od

adolescentne sklonosti umanjivanja šanse za negativne posljedice rizičnog ponašanja, što utječe na njihov odnos prema riziku (Greene, Mitchell i Bunton, 2000).

Pokušaj da se postigne neovisnost i osigura suglasnost vršnjaka praćen je osjećajem nepovredivosti koja se ne obazire na posljedice rizika, jer su, paradoksalno, rizični izbori i ponašanje često posljedica pojačanog rizika i nesigurnosti koji pogađaju adolescente u procesu promjene. Rizična stanja, pod određenim okolnostima, dovode do pojačane sklonosti ka rizičnim izborima umjesto pokušaja da se rizik izbjegne ili prevlada na konstruktivan način. To nas navodi na zaključak da se rizik pojavljuje i kao uzrok i kao posljedica, te se u preventivnim strategijama treba fokusirati na otkrivanje i razvijanje stavova, vrijednosti i sposobnosti koje potiču i uče mlade ljude da na rizik reagiraju u pravcu nadilaženja, a ne pojačavanja njegovog inteziteta i obima.

Prema Elkindu (1984), primarna karakteristika adolescencije je nezrelost u procesu razmišljanja i nerazvijena sposobnost formalnog rezoniranja. Adolescencija je obilježena ekstremnom neodlučnošću zbog pretjerane samosvijesti, a u području donošenja odluka istražuju se alternativna rješenja za probleme. Adolescenti suprotstavljaju idealni zamišljeni svijet kritizirajući realni svijet koji nasljeđuju od odraslih. Tinjedžeri misle da su nepobjedivi i neranjivi što ih dovodi do izbora rizičnih oblika ponašanja (brza vožnja, ekstremni sportovi i drugi oblici hiperaktivnosti). Najistaknutija karakteristika adolescencije je, po Elkindu, egocentrizam, povećana samosvijest i sklonost vjerovanju da su i drugi zainteresirani za njih u mjeri u kojoj su oni zainteresirani za sebe. Ovaj fenomen autor je nazvao „imaginarna publika“, a dramu koja se odvija pred imaginarnom publikom „osobna bajka“ (Elkind, 1984). U osnovi stoji vjerovanje adolescenata da su posebni, jedinstveni i izvan pravila koja regulira ostatak društva.

Rizična ponašanja se mogu odnositi na impulzivno odlučivanje, bezobzirno ponašanje, svađe s vršnjacima ili izazivanje autoriteta, ali također, u njih spadaju visoko rizična ponašanja koja imaju dalekosežne posljedice na životni smjer mlade osobe. Teri Moffitt (Moffitt, 1993, 1997) objašnjava tijek i razvoj dva kvalitativno različita tipa poremećaja ponašanja. To su cijeloživotni - perzistentni i adolescencijom - limitirani poremećaji ponašanja. Ono što određuje adolescencijom limitirane poremećaje ponašanja je jaz u sazrijevanju i vršnjački socijalni kontekst. Jaz u sazrijevanju se odražava u nemogućnosti mladih osoba da stjecanjem biološke zrelosti automatski ostvare pristup ciljevima,

privilegijama, i odgovornostima odraslih osoba (npr. stjecanje materijalnih sredstava). Poremećaji ponašanja u adolescenciji nisu motivirani utilitranim ciljevima, već adolescentskom dosadom koja nestaje preuzimanjem uloga odraslih osoba (Popović-Ćitić, 2010, 74). Kontinuitet u poremećajima ponašanja je u adolescencijom limitiranom obliku ograničen na period sazrijevanja, ali posljedice koje će imati na daljnji životni tijek pojedinca ovise od različitih čimbenika.

U mnoštvu rizičnih ponašanja mogu se izdvojiti ona koja se pojavljuju kao najčešća i najopasnija s visokom prevalencijom u mladosti. To su ponašanja koja imaju veliki letalni ishod, izazivaju štetu i stradanje drugih i imaju značajan negativan utjecaj na šire društvo. Prema zdravstvenom riziku, ponašanja koja predstavljaju vodeći uzrok morbiditeta i mortaliteta svrstana su u šest kategorija. To su ponašanja koja uključuju povrede i nasilje, upotrebu cigareta, alkohola i droga, seksualna ponašanja koja doprinose nenamjernim trudnoćama i seksualno prenosivim bolestima (uključujući HIV infekcije), nezdrava prehrana i fizička neaktivnost (Brenner i sur., 2004).

Tipologizacija rizičnih ponašanja može biti i znatno šira i razvrstana prema području u kojima se rizik pojavljuje. To su zdravstveni rizici - pušenje, zlouporaba sredstava ovisnosti, alkoholizam; fizički rizici - slučajne ili namjerne povrede i smrt, samoubojstvo i pokušaj suicida, rizična ponašanja u vožnji, posjedovanje oružija; seksualni rizici - prerano seksualno iskustvo, seks bez zaštite, višestruki seksualni odnosi, seksualno zlostavljanje; ekonomski rizici - niski prihodi, siromaštvo i nezaposlenost; školski rizici - nejednake šanse za školovanje, sukob s nastavnicima, napuštanje školovanja; kriminalni rizici – ulazak u delinkvenciju i kriminalne aktivnosti; kulturni rizici - različiti kulturni i zabavni sadržaji koji mogu imati negativne posljedice (pornografija, zloupotreba interneta i društvenih mreža, kocka, klađenje, različiti vidovi ekstremizma, sektaštvo), kao i kulturni deficit.

Studije su pokazale da postoji povezanost između različitih oblika rizičnog ponašanja i da sudjelovanje u jednom obliku rizičnog ponašanja pokazuje veću vjerojatnost sudjelovanja i u drugim oblicima (de Loze i sur., 2012). Višestruko rizično ponašanje koje istovremeno uključuje prisutnost različitih tipova rizika u praksi je najčešće i ima tendenciju porasta među mladima širom Europe (Currie i sur., 2008). Genralizacija rizika

podrazumijeva eskalaciju rizičnog ponašanja u druge kategorije s tendencijom doživotne uključenosti u destruktivno ponašanje.

RODNA SPECIFIČNOST RIZIČNOG PONAŠANJA

Varijabilnost u individualnoj spremnosti mlade osobe da se uključi u rizična ponašanja potiče i od rodni razlika koje se procjenjuju značajnima u različitoj percepciji rizika i procjenjivanju ishoda rizičnog ponašanja koje se razlikuje kod muškaraca i žena. Brojne hipoteze odnos žena prema riziku ocjenjuju kao veću vjerojatnost u očekivanju negativnih ishoda praćenu većom emocionalnom uznemirenošću i širim sagledavanjem posljedica nego što je to slučaj kod muškaraca. Žene se promatraju generalno kao više averzivne u odnosu na rizik (Eckel i Grossman, 2002). Veća vjerojatnost u procjeni negativnih ishoda kod žena povećava njihov averzivan odnos prema riziku. Rodni učinci rizika kod djece ispitivani su u studiji o percepciji i procjeni fizičkog rizika kod djece, pokazali su da djevojčice u većoj mjeri procjenjuju opći rizik nego dječaci, uključujući mogućnost većeg broja povreda, pokazujući veću sklonost ka izbjegavanju rizika i rizičnih situacija ako ocijene da su te povrede ozbiljne (Hillier i Morrongiello, 1998). Rodne odrednice rizika značajno ovise od kulturnog konteksta, te se bitno razlikuju u tradicionalnim patrijahalnim društvima, u kojima su žene manje kompetitivne u odnosu na muškarce, od razvijenih društava Zapada u kojima je obrnuti slučaj (Gneezy i Rustichini, 2004).

Rodna specifičnost rizičnog ponašanja ukazuje da su neka od njih, intenzivnija kod mladih muškaraca (nasilne tuče, vožnja pod utjecajem alkohola, smrtonosne automobilske utrke, posjedovanje oružja), dok su kod djevojaka prisutniji samopovređujući oblici rizičnog ponašanja (nezdrava dijetetska ponašanja, ideje o suicidu, pokušaji suicida, izraženiji depresivni simptomi kod rizičnog ponašanja⁴). Uključenost rodnog aspekta rasvjetljava mnoge trendove koji se pojavljuju u sferi

⁴ Iako su antisocijalno ponašanje i njemu slični poremećaji prisutniji kod adolescenata, pokazalo se da adolescentice brinu više od dječaka i da su kod rizičnih ponašanja indikativnije za pojavu depresije (Balding 2006, u Coleman i Hagell, 2007)

rizičnog ponašanja i njegovih učinaka na životne putanje mladih žena i muškaraca. Rodne uloge i rodna diskriminacija imaju svoj udio i u učincima čimbenika rizika i to zahtjeva preciznu analizu čiji rezultati trebaju osvijetliti rodni odnos u distribuciji rizika kod mladih izbjegavajući rodne stereotipe (Booth i Nolen, 2009; Hutton, 2006). Uloga dominantnog maskuliniteta i očekivanog feminiteta, kao i njihove varijacije značajno se reflektiraju kroz diskurs rizika, jer se on pojačava u procesu rodne identifikacije kao i u pokušajima preispitivanja nametnutih rodnih uloga.

Analizirajući vezu između obrazovanja, nejednakosti i socijalnog identiteta Conell je pokazao kako ličnost može biti shvaćena kroz organizaciju socijalno strukturirane prakse metodom utemeljenom na istraživanju savremenih promjena u maskulinitetu (Connell, 1993, 92). Pokazalo se da su u slučaju radničkih obitelji veze s obrazovnim sustavom izrazito otuđene, ali isto tako su i dječaci iz bogatijih slojeva svjedočili o pritisku i otuđenosti u nekim aspektima obrazovanja. Kao odgovor na strukturu autoriteta koji škola predstavlja, u doduše mekoj formi, od strane mladih muškaraca iskazan je otpor u modelu ponašanja "upadanja u nevolju" (eng. *getting into trouble*), ponašanja koje je konstantno definiraju odnosom prema institucionalnoj moći (Connell, 1993, 94). Tuča s drugim dječacima, svađe s nastavnicima, krađa, loše učenje, konflikti s roditeljima pripadaju istom modelu ponašanja. Idilični momenti, za te dječake, rezervirani su za školski toalet koji predstavlja granični zaklon od represivnog autoriteta. Model "upadanja u nevolje" za dječake je u isto vrijeme i atraktivan i donosi im privilegije. Etika osвете definirana kao muški ponos izrazito je seksualno i rodno obojena čineći otpor dječaka dijelom održavanja postojećeg patrijarhalnog poretka u kome subordinacija žene predstavlja način iskazivanja muškosti (Connell, 1993, 94).

Nevidljivost djevojaka u kriminološkim i kulturnim i subkulturnim analizama kritizirana je u okviru tumačenja subkulturnih značenja koje za djevojke nosi seksualno ponašanje, konzumiranje droga, noćni izlasci po klubovima i preuzimanje rizika - generalno (Hutton, 2006). Autorica smatra da je svjestan izbor uživanja u uzbudljivoj strani rizika koji nose ova ponašanja zasnovan na potrebi i težnji mladih žena da razbiju ograničenja i izazovu stereotipe očekivanja vezanih za tradicionalni feminitet. Javno sudjelovanje mladih žena u klubskoj kulturi izaziva kulturne i subkulturne hijerarhije koje se zasnivaju na suptilnoj snazi relacija moći u kojima je rod značajan (Hutton, 2006). Individualne relacije u

odnosu na rizik i neizvjesnost povezane su s pitanjem koliko pojedinac ima kontrole nad rizikom koji ga okružuje. Mlade žene preuzimaju rizik pojačavajući rizična ponašanja u bijegu od zahtjeva koje postavljaju obitelj, škola i različiti vidovi posvećivanja tradicionalnom shvaćanju ženskosti. Bježanje ima pozitivnu konotaciju i donosi zadovoljstvo i uzbuđenje na razini unutrašnjeg doživljaja, dok se žensko prihvaćanje rizika na društvenom planu doživljava kao amoralnost i promiskuitet. Individualizacija rizika kao uspostavljanje „novog feminiteta“ ima veliki značaj u rizičnom izboru mladih žena koji se mora shvatiti kao dio šireg konteksta rodne nejednakosti.

ZAKLJUČAK

Rizik je dio normalnog razvoja i odnosi se i na pozitivne rezultate koji nisu dio patoloških osnova u preuzimanju nekih rizičnih ponašanja. Strahovi su specifični za doba odrastanja, „jer društveni svijet sam po sebi postaje manje stabilan i predvidljiv“ (Jackson i Scott, 1999, 88). Suvremeni koncepti o mladima u koje su utkani strahovi zbog ozbiljnosti poremećaja ponašanja mladih koje pretjerano inklinira k rizičnom, pa i kriminalnom, odnose se prema njihovoj stvarnosti i problemima s nerazumijevanjem. Rizično ponašanje mladih predstavlja istovremeno kulturološki fenomen koji se mora analizirati u okviru kulturne kriminologije, kao pokušaj razdvajanja realne dimenzije odnosa mladih i rizika od njegove akademske, i posebno medijske dramatizacije.

U suvremenom svijetu rizik odrastanja nije više fokusiran samo na pitanje preživljavanja, njegova raznovrsnost potječe od novih značenja koje on ima u smislu postizanja zadovoljstva i oslobađanja od dosade. Mladi ljudi u odnosu na rizik mogu razvijati dva tipa ponašanja. Jedno se odnosi na pojam „biti pod rizikom“ (neizvjesnost), a drugo je svjesno prihvaćanje rizika (izbor). S jedne strane se mladi pojavljuju kao pasivni i nevini, a s druge kao aktivni, autonomni i samostalni (Jackson i Scott, 1999, 91).

Postoji običaj da se mladi doživljavaju kao kategorija u opasnosti (žrtve zlostavljanja ili zapuštanja) ili kao, opasnost za druge (delinkventi i vandali) (Jackson i Scott, 1999). U tom smislu, mladi se promatraju kao dragocjeni resurs, ali i kao ugrožena i opasna kategorija. Polarizacija ova dva pristupa zanemaruje njihov interakcijski odnos u kome postoji uzajamno djelovanje čimbenika rizika i rizičnog ponašanja, u oba smjera.

Balansirani pristup problemu rizika kod mladih predstavlja pronalaženje mjere između zaštitničkog stava koji vodi pretjeranoj želji zaštite mladih ljudi ili sebe. Ta želja vodi u „pedagoški paradoks“ koji zaustavlja mlade na putu ka postizanju zrelosti koje preuzimanje rizika i učenje na greškama mogu pružiti (Sharland, 2005). Druga strana krajnosti, prikazuje se kao pretjerani strah od prijestupa u okviru disciplinsko-kaznenog pristupa koji nepredvidljivost ljudskog ponašanja, sklonosti i interakcije u složenim okolnostima svodi na tehnokratske i racionalizirane programe prevencije mobilizirane radi reguliranja opasnosti i uspostavljanja poželjnih scenarija budućnosti (Kelly, 2003). Nedovoljno razumijevanje odnosa mladih i rizika u uvjetima ograničenih resursa i sužena uloga socijalnog rada mijenja ideju preventivne i društvene prakse rada s mladima (Sharland, 2005). Neki autori tvrde da postoji široko područje studija mladih (Kelly, 2003) u kojem se dovodi u pitanje teza da su mladi, po definiciji, rizična kategorija. Konstrukt rizika nude obećanja, opravdanost i tehnike za reguliranje ponašanja mladih, kao i usmjeravanje njihovih sklonosti prema „željenoj budućnosti“. Trivijalizacija rizika, s jedne strane, i neumorna težnja ka poretku, redu i eliminiranju različitosti, s druge, predstavljaju dvije suprotne reakcije na pitanje rizika i mladosti u suvremenom društvu. Unutar te dvije krajnosti može se tražiti ravnoteža u kontroliranom riziku koji pruža mogućnost za samoaktualizaciju mlade osobe.

Daljnijim razvojem znanstvenih disciplina koje se bave adolescencijom prvobitni pristup deficita je, u velikoj mjeri, prevladan fokusiranjem na pozitivne ishode razvoja mladih koji stavljaju naglasak na pomaganje mladima u ostvarivanju vlastitih potencijala umjesto fokusiranja na rizike njihovog razvoja. Potiče se razvoj emocionalne pismenosti, emocionalnog izraza i svladavanja vještina potrebnih u slučaju oba spola, i društvu u cjelini (Lerner i sur., 2009, 17). Unatoč ograničenjima ljudskog uma, adolescenti imaju ogromnu snagu i potencijal za učenje i razvoj. Programi namijenjeni mladima moraju razumjeti te potencijale, načine na koji se razvijaju uz uvažavanje duboke složenosti života tinejdžera i vanjskog postmodernog svijeta nereda i nesigurnosti (Larson, 2011). Reguliranje emocionalnog bića adolescenta, podizanje motivacijskih kapaciteta i podrška samoregulaciji ima za cilj pretvaranje bijesa i usamljenosti u suradnju i empatiju, a osjećanje dosade i praznine u radni i životni entuzijazam. Humana ekologija u postmodernom svijetu podrazumijeva kompleksni odnos između mikro i makro sustava

koji su unutar i između sebe heterogeni i eklektički i u stalnoj dinamici aktivni i reaktivni (Larson, 2011). To je svijet u koji adolescent mora zakoračiti stalno razvijajući nove kompetencije i sposobnosti, otpornost izazovima, strateško razmišljanje, vodstvo i emocionalnu samoregulaciju.

Traženje načina da se rizik pretvori u potencijal kreće se između nekoliko suštinskih dilema, a to su: autonomija nasuprot intervenciji, individualna sloboda nasuprot javnoj sigurnosti, prava nasuprot obvezama, korisnički pogled na rizik nasuprot profesionalnom pogledu na rizik (Kemshall i Wilkinson, 2011). Osnovno načelo rada s mladima u riziku odnosi se na podizanje njihovih pozitivnih očekivanja od sebe samih. To podrazumijeva nekoliko važnih preporuka u pristupu i radu s mladima koji ne vide puno dobrih prilika za sebe: ne optuživati ih za niske aspiracije, dati mladim ljudima priliku da pričaju o svojim životima i slušati ih, uvažavati različita životna iskustva mladih kao put u pronalaženju pravog pristupa za rad s njima, razmotriti kakvi su načini pogodni za postizanje samopouzdanja, uvjeriti se u vlastite sposobnosti za rad s mladima i zapamtiti da svaki mladi čovjek ima vještine i mogućnosti koje može upotrijebiti u rješavanju problema s kojim se suočava (Boeck i Fleming, 2010). Pronalaženje prave mjere i uvažavanje svih ovih aspekata treba biti temeljeno na tretiranju rizika kao poluge promjene i poticanju pozitivnih aspekata rizika kao šanse za napredak u reflektivnoj praksi kako profesionalaca, tako i korisnika usluga.

LITERATURA

1. Arnett, J. J. (1995): Broad and narrow socialization: The family in the context of a cultural theory. *Journal of Marriage and the Family*. 57, 617-628.
2. Bandura, A. (1964): The stormy decade: Fact or fiction? *Psychology in the Schools*, 1, 224-231.
3. Blos, P. (1962): *On adolescence: a psychoanalytic interpretation*. Glencoe, IL: Free Press.

4. Boeck, T., Fleming, J. (2010): The role of social capital and resources in resilience to risk, in H. Kemshall and B. Wilkinson (ur) 'Good Practice in Risk Assessment and Management –VOL 3' Jessica Kingsley Publishers.
5. Boehnke, K. (1998): On the development of xenophobia in Germany: the adolescent years. *Journal of Social Issues*. 54, 586-602.
6. Booth, A., Nolen, P. (2009): Choosing to Compete: How different are girls and boys?, CEPR Discussion Papers 7214, C.E.P.R. Discussion Papers.
7. Brener, N. D., Kann, L., Kinchen, S., Shanklin, S., Grunbaum, J., Whalen, L., Eaton, D., Hawkins, J., Ross, J. (2004): Methodology of the Youth Risk Behavior Surveillance System. *Morbidity and Mortality Weekly Report*. 53 (1-13).
8. Bronfenbrenner, U. (2005): Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development, by Urie Bronfenbrenner (ur). Thousand Oaks, CA: Sage.
9. Coleman, J., Hagell, A. (2007): Adolescence, risk and resilience: Against the odds. Chichester. West Sussex: John Wiley & Sons.
10. Collishaw, S., Gardner, F., Maughan, B., Goodman, R., Pickles A. (2004): Time trends in adolescent mental health, *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*. 45 (8), November, 1350-1362.
11. Connell, R. (1993): Schools and Social Justice. Cambridge: Temple Univerity Press.
12. Currie, C., Nic Gabhainn, S., Godeau, E., Roberts, C., Smith, R., Currie, D., Barnekow, V. (2008): Inequalities in young people's health: Health behaviour in school-aged children (HBSC). International report from the 2005/2006 survey. Copenhagen, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
13. deLooze, M., Pickett, W., Raaijmakers, Q., Kuntsche, E., Hublet, A., NicGabhainn, S., Bjarnaso, T., Molcho, M., Vollebergh, W., Tom ter Bogt, T. (2012): Early Risk Behaviors and Adolescent Injury in 25 European and North American Countries: A Cross-National Consistent Relationship, *Journal of Early Adolescence*. 32 (1). 104–125

14. Dohmen, T., Falk, A., Huffman, D., Sunde, U., Schupp, J., Wagner, G. (2005): Individual Risk Attitudes: New Evidence from a Large, Representative, Experimentally-Validated Survey, IZA Discussion Paper No. 1730.
15. Dryfoos, J. G. (1991): Adolescents at risk: Prevalence and prevention. New York, NY: Oxford University Press.
16. Eckel, C., Grossman, P (2002): Sex differences and statistical stereotyping in attitudes toward financial risk, *Evolution and Human Behavior*. 23. 281–295.
17. Elkind, D. (1984): Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38, 1025-1034.
18. Erikson, E. (2008): Identitet i životni ciklus, Beograd. Zavod za udžbenike.
19. Gesell, A., Ilg, F. L., Ames, L B. (1956): Youth: the years from ten to sixteen. NY: Harper and Brothers Publishers.
20. Gneezy, U., Rustichini, A. (2004): Gender and Competition at a Young Age. *American Economic Review Papers and Proceedings*. 94 (2). 377-381.
21. Green, E., Mitchell, W., Bunton, R. (2000): Contextualizing risk and danger: An analysis of young people's perceptions of risk. *Journal of Youth Studies*. 3 (2). 109-126.
22. Hagan, J., Heffler, G., Classen, G., Boehnke, K., Merkens, H. (1998): Subterranean sources of subcultural delinquency beyond the American dream. *Criminology*. 36. 309-342.
23. Hall, G. S. (1904): Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education (Vols. I & II). New York: D. Appleton & Co.
24. Hall, S., Winlow, S., Ancrum, C. (2008): Criminal Identities and Consumer Culture: Crime, Exclusion and the New Culture of Narcissism, Willan Publishing.
25. Hayward, K. J. (2002): The vilification and pleasures of youthful transgression (u) Muncie, J., Hughes, G., and McLaughlin, E., (ur) Youth Justice: Critical Readings, London: Open University Press.

26. Hillier, L., Morrongiello, B. (1998): Age and gender differences in school-age children's appraisals of injury risk. *Journal of Pediatric Psychology*. 23 (4). 229-238.
27. Hutton, F (2006): *Risky Pleasures? Club Cultures and Feminine Identities*, Aldershot, Ashgate Publishing Limited.
28. Jackson, S., Scott, S. (1999): Risk Anxiety and the Social Construction of Childhood in:Lupton,D. (ur) *Risk and Socio-Cultural Theory: New Directions and Perspectives* (Cambridge: CUP).
29. Jessor, R. (1993): Successful Adolescent Development Among Youth in High-Risk Settings, *American Psychologist*. 48 (2). 117-126.
30. Kaseer, T., Ryan, R. (1993): A Dark Side of American Dream: Correlates of Financial Success as a Central Life Aspiration, *Journal of Personality and Social Psychology*. 65 (2). 410-422.
31. Katz, J. (1988): *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*, New York, Basic Books.
32. Kelly, P. (2003): Growing up as risky business? Risks surveillance and the institutionalized mistrust of youth. *Journal of Youth Studies*. 6 (2). 165-180.
33. Kemshall, H., Wilkinson, B. (2011): *Good Practice in Assessing Risk: Current Knowledge, Issues and Approaches*, London, Jessica Kingsly.
34. Larson, R. W. (2000): Toward a Psychology of Positive Youth Development, *American Psychologist* 55 (I). 170-183.
35. Larson, R.W. (2011): Positive development in a disorderly world. *Journal of Research on Adolescence*. 21, 317-334.
36. Lerner, R. M., von Eye, A., Lerner, J. V., Lewin-Bizan, S. (2009): Exploring the foundations and functions of adolescent thriving within the 4-H study of positive youth development: A view of the issues. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 30 (5). 567-570.
37. Levine, M. (2006): *The price of privilege: How parental pressure and material advantage are creating a generation of disconnected and unhappy Kids*. New York: Harper Collins.

38. Luthar, S. (2003): The Culture of Affluence: Psychological Costs of Material Wealth, *Child Dev.* 74 (6). 1581-1593.
39. MacDonald, R., Mars, J. (2005): *Disconnected Youth? Growing up in Poor Britain*, Basingstoke: Palgrave.
40. Machaček, V. (1998): Youth in the Processes of Transition and Modernisation in the Slovak Republic, *Czech Sociological Review.* 6 (1). 103-115.
41. Marano, H. E. (2005): Teens: Suburban blues. *Psychology Today*. Retrieved 13,
42. April, 2007, from <http://www.psychologytoday.com/articles/pto-20050322-000002.html>
43. Marsing, N. (2011): *Upper-Class Adolescent Delinquency: Theory and Observation*. All Graduate Theses and Dissertations. Utah State University.
44. McWhirter, J., McWhirter, B., McWhirter, E., McWhirter, R. (2012): *At Risk Youth*, Cengage Learning.
45. Moffitt, T. E. (1993): Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review.* 100 (4). 674-701.
46. Moffitt, T. E. (1997): Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Complementary Pair of Developmental Theories. Thornberry (ur) *Advances in Criminological Theory: Developmental Theories in Crime and Delinquency*. London:Transaction Press. 11-54.
47. Nakkula, M. J., Toshalis, E. (2006): *Understanding Youth: Adolescent Development for Educators*. Cambridge, MA: Harvard Education Pres.
48. Pavićević, O. (2013a): Podkultura nasilja i kriminalna podkultura, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.* 32 (2). 95-110.
49. Pavićević, O. (2013b): Klasna stratifikacija i delinkvencija - adolescenti iz srednje i više klase. *Sociološki pregled.* 47 (4). 555-574.
50. Pavićević, O., Kron, B., Simeunović Patić, B. (2013): *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
51. Pica-Smith, C., Veloria, C. (2012): "At risk means a minority kid:"Deconstructing deficit discourses in the study of risk in education and human services, *Pedagogy and the Human Sciences.* 1 (2). 33-48.

52. Popović-Čitić, B. (2010): Teorijske osnove razvojne prevencije poremećaja ponašanja (u) Prevencija i tretman poremećaja ponašanja (ur) Žunić-Pavlović, Kovačević-Lepojević. Beograd, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
53. Presdee, M., (2000): Cultural Criminology and the Carnival of Crime, London: Routledge.
54. Reiter, H. (2010): Context, Experience, Expectation, and Action—Towards an Empirically Grounded, General Model for Analyzing Biographical Uncertainty, Forum: Qualitative Social Research. 11 (1). Art. 2.
55. Sharland, E. (2005): Young People, Risk Taking and Risk Making: Some Thoughts for Social Work, British Journal of Social Work. 36 (2). 247-265.
56. Steinberg, L., Scot, S. (2003): Less guilty by reason of adolescence: developmental immaturity, diminished responsibility, and the juvenile death penalty. American Psychologist. 58 (12). 1009 –1018.
57. Swadener, B., Lubeck, S. (ur) (1995): Children and families "at promise:" Deconstructing the discourse of risk. Albany: State University of New York Press.
58. Swadener, B. (2010): "At risk" or At Promise? From Deficit Constructions of the "Other Childhood" ti Possibilities for Authentic Alliances with Children and Families, International Critical Childhood Policy Studies. 7-29.
59. Todorovski, Z. (2003): Standardi - pro et contra sa stanovišta psihologije, Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja. God.XI (1).
60. Tomanović, S. (2004): Mladi zagubljeni u tranziciji, Srećko Mihailović (ur) Beograd, Centar za poručavanje alternativa.
61. Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M., Živadinović, I (2012): Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji, Beograd, Čigoja štampa.
62. Tomić-Koludrović, I. (1999): Skeptična generacija u postmodernizacijskom kontekstu, Politička misao, XXXVI (3). 175-193.
63. Walker, C., Stephenson, S. (2012): Youth and Social Change in Eastern Europe and the Former Soviet Union, London, Routledge.

64. Wallace, C., Kovatchevka, S. (1998): Youth cultures and consumption in Eastern and Western Europe. *Youth and Society*. 28. 189-214.
65. Yan Lee, T., Lok, P. (2012): Bonding as a Positive Youth Development Construct: A Conceptual Review, *The Scientific World Journal* Volume. Article ID 481471, <http://dx.doi.org/10.1100/2012/481471>.